

Stenene tale.

Indskrifter, Symboler, Skulpturer.

Tre populære Foredrag af Stiftsskriver, Dr. C. W. Westrup.

III.

Gravmæler fra den ældre Middelalder.

1. Med Kristendommens Udbredelse er det rimeligvis snart blevet Skik at jordfæste den Døde paa en fælles viet Gravplads umiddelbart udenfor Kirken. Et Vidnesbyrd herom har vi fra Island i Landnamsbogen, hvor det hedder: „Da Torkel Torgilsson med alle Vatnsdølerne havde ladet sig døbe, byggede han en Kirke og gav dér Grav (*grøft*) for alle sine Tingmænd“.

Den nedarvede Form for Gravmælet, den opretstaaende Mindesten, har vistnok ogsaa her paa de fælles Kirkegaarde oprindelig været almindelig anvendt. Paa Graven har man rejst enten – hvad der vel har været Reglen – en Sten af raa Kamp med indhugget Korsets Tegn, som vi ser det paa den smukke Sten paa *Sønder-Vissing* Kirkegaard ved Aarhus og paa Stenen i *Herlufmagle* med Korset og Glorien, eller en af Granit som et Kors hugget Sten, saaledes som det var almindelig Brug i England og Frankrig.

Paa *Rubjerg* Kirkegaard i Vendsyssel findes bevaret et saadant tidlig middelalderligt Gravkors af Sten. Det er ganske lavt, græsk i sin Form uden Indskrift. Korsets Midtparti er prydet med en Cirkelring (Glorien?), hvori et Kors er udhugget.

Paa den jævne Mands Grav har man vel blot sat et beskedent Kors af Træ, som vi endnu ser det paa samtidige Prospekter af det 10. Aarhundredes Kirkegaarde.

Det *liggende* Gravmæle er dog sikkert ret tidligt – maaske omkring Midten af det 12. Aarhundrede – begyndt at afløse det lodretstaaende. Jævnlig synes man at have søgt at efterligne selve den i Jorden nedsatte Gravkiste, snart i hele dens Form, snart blot dens Laag. Undertiden har man formet Stenen som en tre- (eller fem)sidet Prisme, aabenbart en umiddelbar Efterligning af Taget (☐: de tagstillede Fliser) paa den ældre Middelalders Grave, murede af Fraadsten eller Tegl, hvoraf der er fundet Rester ved Udgravninger omkring Roskilde Domkirke og ved Esrom Kloster. Det fjærnere Forbillede har da maaske været den antikke Sarkofag eller det deraf afledede Relikvieskrin (Løffler).

I Nationalmuseet findes flere saadanne ejendommelig formede Gravsten, der ved deres billedlige og ornamentale Udsmykning hver for sig har Krav paa Opmærksomhed. Paa den skønne *Grenaa-Sten*, der er formet som en lav Kiste med vandret Overflade og lodrette Sider, ses paa Overfladen en Præst, der lyser Velsignelse, og der-

Grenaa-Stenen; Nationalmuseet.

under Gudslammet, paa Siderne smukke Bladornamenter. Den ligesom udhævede jyske *Klim-Sten* er smykket med et ejendommeligt Spiralkors, fantastiske kæmpende Dyreskikkelser, hentede fra den hedenske Sagnverden, og gaadefulde Menneskeoveder. Og paa den prismeformede fynske *Kerte-Sten* er paa Siderne i Grundrids udhugget en Menneskesjæl i Skikkelse af et Barn, der bæres bort af en Engel, en Bueskytte i Kamp med en Kentaur og en Løve, der opæder et Menneske. *Stenløse-Stenen*, ligeledes fra Fyn, er paa Siderne inddelt i Arkader, der som Buer danner Rammen om Helgenfigurer, og Sökkelen er prydet med Planteslyngninger. Lignende kiste- eller tagformede Gravmæler kendes i middelalderlig engelsk og fransk Gravskulptur.

I den saakaldte „*Bispegrav*“ ved Sjørring Kirke, Thisted Amt, ser vi en Mellemform mellem det staaende og det liggende Gravminde. For Enderne af den lange tagformede Sten, paa hvis ene Side en Helgen er fremstillet som en Gejstlig i fuldt Ornat med Krumstav og Tiara, er oprejst lave Plader eller Støtter, der er smykkede med Korsstave og brændende Kærter.

Den store Mængde af den ældre Middelalders Gravsten har dog sikkert været helt flade, blot forsynede med en Skraakant, ligesom de staaende og de kisteformede Sten huggede af Granit, ganske enkle og tarvelige, i Reglen *uden Indskrift*, kun prydede med et stort Kors.

I Form og i teknisk Udførelse ligesom i den Maade, hvorpaa det er afbildet, frembyder *Korset* mange Variationer. Ofte har det latinske Kors været Forbilledet, men i Reglen har Korset som det græske fire lige lange trapezdannede Arme, hvis Skæringspunkt jævnlige er formet som en rund Plade eller omgivet af en Cirkelring, der vistnok skal forestille Glorien. Snart er det udført med indhugne Linjer, snart – som Skulpturerne paa Runestenene – i Grundrelief, saaledes at Relieffets højeste Punkt ligger i samme Plan som Stenens Overflade. I Reglen er det afbildet som staaende, snart som anbragt paa et bøjleformet eller trappedannet muret Fodstykke, snart som rejst paa en Tue (Golgetha?), hvorfra undertiden – ligesom paa brittiske Gravstene – Blomster (Liljer? Uskyldens Symbol?) skyder frem. At Korset saaledes er fremstillet staaende, støtter den Antagelse, at det er det oprejste Gravmæle, der som Udsmykning er overført paa den liggende Gravsten. Jævnlig er dog Korset afbildet som henlagt paa Graven, snart som en Korsstav, snart som et ofte rigt udsmykket Processionskors.

En mærkelig, meget smuk, tidlig middelalderlig Gravsten med Korsstav har vi i Skt. Birgitte Kapellet i *Roskilde Domkirke*. Paa den svagt rødgyldne trapezformede Kalksten, der vistnok kan sættes til Tiden henimod Midten af det 13. Aarhundrede, er i lavt Relief udhugget en Korsstav. Omkring de spaltede, fint buede Arme slynger sig Fletværk af Grene og koncentriske Cirkler. Blomstrende Liljer skyder frem i Korsets Arme og Blade fra dets Stamme. Og selve Stammen ligesom vokser op af en knudret, grenet Rod. Det er aabenbart „Livets Træ“, hvis livgivende Kraft paa denne Maade sindbilledligt er fremstillet (se S. 67). (Et andet voksende Kors, der i endnu højere Grad fører Tanken hen paa „Livets Træ“, saaledes som det mere naturalistisk behandlet findes gengivet paa brittiske Gravsten, ser vi paa *Brahetrolleborg-Stenen*). Blandt de bevarede Sten med Processionskors frembyder *Rynkeby-Stenen* særlig Interesse ved sine ejendommelige Skulpturer. Paa Korsets Arme er udhugget den korsfæstede Kristus, ved Stenens Fod en fantastisk Dyreskikkelse, *Løven* (Kristi blide Sagtmodighed parret med den kongelige Løves sejrende Kraft (Johs. Aabenb, V 5).

Foruden den korsfæstede Frelser og den tronende Kristus med Kors og Scepter

paa *Framlev-Stenen* træffer vi af figurlige Skulpturer – ligesom paa sydtyske Gravsten – ofte Fugle (Duer), Keruber og Engle, Sol og Maane. Ogsaa Helgenfigurer findes jævnlig afbildet. De senere hen i Middelalderen, navnlig paa de yngre Sten, saa almindelige Hjørneprydelser, Evangelistsymbolerne (Menneskebarnet, Løven, Oksen og Ørnen) smykker en enkelt Gravsten, den rigt ornamenterede, saare skønne *Sal-Sten*, nu opstillet i Aarhus Museum (se Billedet S. 69 tv.).

Menneskebarnet (ikke Englen) symboliserer Matthæus, fordi hans Evangelium indledes med et Slægtsregister. *Løven* betegner Markus, fordi det straks i Begyndelsen af hans Beretning (1,3) hedder, at Jesus „var blandt Dyrene“. *Oksen*, Offerdyret, er Lukas' Symbol, fordi hans Beretning begynder med en Fremstilling af Tempeltjenesten. Og naar Ørnen bliver Billedet paa Johannes, hentydes der herved til den „Ørneflugt“, der bærer Prologen til det fjerde Evangelium.

Af andre religiøse Symboler ser vi Lammet med Korset eller Sejersfanen, Alfa og Omega, der i Johannes Aabenbaring (forklaret som Begyndelsen og Enden) bruges som Betegnelse for Gud og Kristus, samt Korset og Ankeret.

En ejendommelig religiøs Symbolik møder vi paa Stenen i *Egtved Kirke*. Mellem to Kors ses en nøgen Menneskeskikkelse, mod hvis Pande en Engel trykker Nøglen til Himmeriges Rige (se Billedet S. 69 th.).

Trods denne Tidens aabenbare Trang til at smykke Gravmindet med ornamentale og figurlige Skulpturer er det kun yderst sjældent, at vi paa den ældre Middelalderes Gravsten ser den Døde afbildet. Paa enkelte Sten findes midt paa Korset eller paa Stenens øverste Del et Hoved udhugget i kraftigt Relief. Og det er muligt, at vi her staar overfor det første Forsøg paa at gengive den Dødes Billede. Men bort-

Sten fra Roskilde Domkirke (se Teksten S. 66).

set herfra har vi – vistnok kun tre Sten, som vi med Sikkerhed kan sige skal fremstille den, over hvem Stenen er lagt.

Paa Gravmindet over Asser i *Linaa Kirke* er den døde (en Abbed?) afbildet i fuld Figur. Den højre Haand omfatter Hyrdestaven, medens den venstre er opløftet til Velsignelse. Øverst til højre ses en Due, til venstre Herrens velsignende Haand. I *Andst Kirke* er bevaret en svagt trapezdannet kulturhistorisk mærkelig Sten, der indenfor en arkitektonisk Ramme er delt i to Felter, der er adskilt ved Slyngornamenter. Det øverste Felt bærer et Relief, der fremstiller en Mand og hans Hustru, i det nederste er udhugget en Kalv, der aabenbart skal symbolisere den Afdødes landlige Virksomhed. Endelig findes i Krypten under *Lunds Domkirke* det i mange Maader yderst interessante Gravminde over Biskop Herman af Slesvig († c. 1146). Den Afdøde er afbildet i skarpt Grundrelief i fuldt Ornat med Krumstav i den højre Haand og den venstre udstrakt til Velsignelse. Stenen, der er af rødgraa Sandsten, bærer langs Randen en Indskrift i fire latinske Verselinjer. Af den første Linje er kun *pre-sulis Hermani* læseligt. De følgende Linjer lyder i Oversættelse:

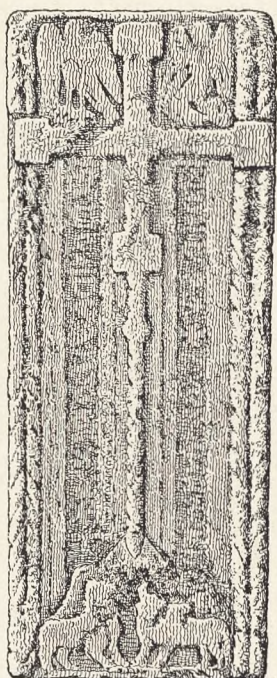
„Gud skænke Biskop Herman evig Hvile og Fred. Himmelsk Tilværelse og Lysets straalende Klædebon vorde Herman til Del i al Evighed“.

Fra omtrent samme Tid har vi udenfor Kirkedøren i *Vestervig* den Gravsten, som efter Sagnet dækker over Liden Kirsten og Prins Buris' Dobbeltgrav. Den delvis ud-slettede Randindskrift paa den lange smalle Sten, der er prydet med to Kors paa Fod, lyder i Dr. Sofus Larsens Tydning saaledes: „En forskellig Gravkiste indeslutter her en Søster tillige med en Broder, et saa inderligt forbundet Par, at disse højfor-nemme Personer hviler i en og samme Gravhøj“. Ved at anbringe Korsene (og Gra-vene) i Forlængelse af hinanden har man, som Løffler fremhæver, sikkert villet ud-trykke, at den begravede Mand og Kvinde ikke var forenede ved Ægteskabets Baand.

Men ligesom det kun er yderst sjældent, at vi finder den Døde afbildet, saaledes er det ogsaa kun undtagelsesvis, at Stenen ved en Indskrift fortæller noget om, *hvem* den Døde var, eller *hvad* han var, eller *naar* han døde. Kun paa enkelte Sten næv-nes den Dødes Navn (Thore, Asserus, Margreta, Helene), og det blotte Navn udgør da ofte hele Indskriften. Endnu sjældnere meddeles det, hvilken Stilling i Samfundet, den Døde indtog. I de faa Tilfælde, vi kender, har Stenen dækket over en Præst eller en Munk. Og er en enkelt Gang den Dødes Livsgerning billedlig udtrykt, er det – som paa Stenen over en Abbed i Sorø Kirke – ved Krumstaven over en Gejst- lig. Det er først paa Stenen i *Vestervig* over Kanniken Atto († 1217), at vi finder Dødsaaret angivet.

Vi staar her sikkert overfor en Ejendommelighed i den ældste nordiske kristelige Opfattelse. Hvad Stenen skal vidne om er, at her er en Kristen stedt til Hvile. Alt andet, alt hvad der vedrører den Dødes jordiske Tilværelse, hans Navn, hans Slægt, hans Gerning var overfor dette ene uvæsentligt, uden Betydning for Efterslægten at vide. Ved sindbilledlige Figurer kan dette paa forskellig Maade være udtrykt. Men Korset, Frelsens Tegn, er saa godt som overalt til Stede, i Reglen som Stenens væ- sentlige Udsmykning, ofte som dens eneste.

Hvor Indskriften, der altid er affattet paa Latin og udført med Majuskler (store latinske Bogstaver), indeholder mere end den Dødes blotte Navn, lyder den i Reg- len: „*Hic jacet Petrus*“ (Her hviler Peter) eller „*Sub lapide isto requiescat corpus Caroli*“ (Under denne Sten hviler Carls jordiske Levning). I enkelte Tilfælde slutter Ind-

skriften med en Bøn for Sjælens Frelse: „*Anima ejus requiescat in pace*“ (Hans Sjæl hvile i Fred!) Jævnlig har Indskriften været formet i rimede Vers, ofte i Heksametre. Paa *Højslev-Stenen* læses Tankesproget:

„*Sum quod eris quod es ante fui pro me precor o lector*“.

(Jeg er, hvad du en Gang skal blive. Hvad du er, var jeg en Gang. Bed for mig, oh Læser).

For at skaffe Plads paa Stenen til Skulpturer og Indskrift er det allerede i den ældre Middelalder Skik at anvende de senere saa velkendte Forkortelser (Abreviaturer). Snart udelades enkelte Bogstaver, hvor da Udeladelsen markeres ved en Tværestreg, snart foretages Forkortelsen ved at hugge det ene Bogstav inden i det andet eller ved at sammentrække to Bogstaver. Af særlige Forkortelser møder vi jævnlig et ø-lignende Tegn for *obiit* („han døde“). De enkelte Ord er i Reglen adskilte ved en eller flere Prikker. Foran Indskriften ses ofte Korsets indviende Tegn.

2. Fra det 12. og 13. Aarhundrede er bevaret en Række i Reglen flade, *liggende* Gravsten, hvor Indskriften i Stedet for med latinske Bogstaver er hugget med gamle nordiske *Runer*. I Indskriften, hvis Sprog som oftest er Dansk, nævnes ogsaa her jævnlig kun den Dødes Navn. Paa den med et Kors prydede jyske *Sal-Sten* fra c. 1210 læses saaledes blot „Inger“. Paa *Galtrup-Stenen* fra c. 1180, den ældste Runesten med egentlig Gravstensform, der foroven er smykket med et Kors og forneden med et Dyrornament, lyder Indskriften: „Her ligger Isulv Torkelssøn“. Denne Formel genfindes paa den sønderjyske *Bjolderup-Sten* (c. 1225), nu i Oldsagsmuseet i Kiel, og paa den smukke velbevarede *Tisted-Sten* (c. 1250), hvis hele Flade er prydet med et stort udhugget Kors paa Fod.

En særlig historisk Interesse er knyttet til den smukke (stærkt ødelagte) *Gassingholm-Sten* (c. 1250), nu opstillet i Nationalmuseet. Indenfor en arkitektonisk Ramme

Tilvenstre: Sal-Stenen; Aarhus Museum; tilhøjre: Egtved-Stenen (se Teksten S. 67).

er i lavt Relief i fuld Figur den hellige Nikolaus fremstillet i Ornat og med Krumstav. Under Portrættet ses Gudslammet. Indskriften, der er anbragt langs Stenens Kant, lyder: „Tured gjorde dette Hvælv over Tyre Ebbeson Lave. Marie, vis begge i al Evighed Naade! Salig Nikolaus skærme (dem)!“

I enkelte Tilfælde er Indskriften skrevet paa Latin. Paa den gejstlige *Føvling-Sten*, hvis gamle Runestensform viser, at den oprindeligt har været rejst paa Graven, lyder Indskriften, gengivet paa Latin: „*Praepositus Asbiarn hic Langsum cubat in Christo requiescens*“ (Her hviler i Kristus Asbjørn Langsom). Den skaanske *Hästveda-Sten* (c. 1250), der ligeledes antages oprindeligt at have staaet oprejst, bærer Skriftstedet (Lucas 23,46): „*In manus tuas domine kommando spiritum tuum*“ (I dine Hænder, Herre, befaler jeg min Sjæl“). Herunder læses Navnet Aase i dansk Form.

Paa *Sal-Stenen* i Aarhus Museum staar der:

„*Hic placide pauset sub terra Narfo sepultus*“.
(„I Fred hvile Narve i sin Grav her under Jorden“).

(Fortsættes).

*

*

*

Nye Kirkegaarde.

IV. St. Jørgensbjerg, Roskilde.

Af Havearkitekt Johannes Tholle.

Uden at høre til Roskilde By ligger St. Jørgensbjerg saa nær op ad og tildels omsluttet af denne By, at det er vanskeligt for Ikke-kyndige at skelne mellem, hvad der hører til Roskilde, og hvad der hører til St. Jørgensbjerg. Særligt gør dette sig gældende i den Del, der ligger omkring St. Hansgade, hvor der har fundet en hel bymæssig Bebyggelse Sted, – mindre ude omkring Kirken, hvor det idylliske Landsbypræg endnu sine Steder er det alt beherskende. Selve Kirken, den tidligere St. Clemens, ligger smukt paa en Bakke og er omgivet af en lille Kirkegaard, der er fuldstændig belagt med Gravsteder og har været det længe. Foruden denne er en Tid lang St. Ibs Kirkegaard benyttet til Begravelser, og den bruges tildels endnu; den er udvidet flere Gange, men er nu omgivet med Veje paa de fleste Sider, saa yderligere Udvidelse er umuliggjort. Endvidere anlagdes i Aarene 1906–07 ved St. Hansgade, skraas overfor den gamle Kirke og Kirkegaard, en Annekskirkegaard, hvorpaa der efter Tegning af den afdøde Arkitekt, Professor Hans J. Holm, opførtes et ganske lille og meget mærkeligt udseende Ligkapel. Saavel dette som Kirkegaarden er forlængst bleven utidssvarende og rummer for lidt Plads – særlig galt er det bleven, efter at Roskilde er rykket helt ud til St. Jørgensbjerg, og mange Beboere har taget Ophold der, og med Tilladelse og Tilskud fra Stifts-Landsbykirkegaardene, under hvilke St. Jørgensbjerg hører, byggede da Arkitekt Hans Schmidt det Kapel, som er beskrevet i V. K. 1930, S. 30–32, ligesom man er skredet til Anlæggelse af en Udvidelse af Kirkegaarde.

Forinden den endelige Beliggenhed af Kapellet var fastlaaet, tilkaldte Kirkegaardsbestyrelsen undertegnede til en Konference om Udvidelsen af Kirkegaarden, hvorunder den omtrentlige Beliggenhed blev fastslaet. I Begyndelsen af Aaret 1929 udar-